

WIKTOR OSAJDA
Warszawa

WYBRANE POLSKIE ORGANIZACJE KULTURALNO-OŚWIATOWE W CZECHOSŁOWACJI OD 1920 R.

W niniejszym opracowaniu ograniczono się do ukazania roli i zadań oraz działalności następujących organizacji: Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji, Towarzystwa Nauczycieli Polskich (TNP) i Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego (PZKO). Zainteresowanie się tymi organizacjami wynika z dwóch względów. Po pierwsze — z tego, że treść kulturalno-oświatowa stanowiła ich główną podstawę działania, zaś zasadniczym celem była dążność do rozwoju i upowszechniania oświaty i kultury polskiej oraz kształtowania i umacniania świadomości narodowej i więzi etnicznej wśród członków polskiej mniejszości narodowej. Po drugie — są to organizacje, które moim zdaniem zasłużyły sobie na wszechstronną analizę i obiektywną ocenę historyków oświaty i kultury, socjologów wychowania i politologów.

MACIERZ SZKOLNA W CZECHOSŁOWACJI W LATACH 1920-1952

Zaistniała po I wojnie światowej sytuacja wielonarodowościowa w Czechosłowacji oraz zmiany terytorialne (tj. podział Śląska Cieszyńskiego na czeską część zachodnią po rzekę Olzę i wschodnią część polską) pociągnęły za sobą konieczność przyjęcia nowych zadań w działalności oświatowej i kulturalnej naszej mniejszości narodowej. Mimo wspomnianych zmian sytuacja szkolnictwa polskiego i warunki życia kulturalnego ludności polskiej w Czechosłowacji nie uległy większej zmianie. Nadal ciężar utrzymania wielu szkół polskich, a także rozwój pracy kulturalno-oświatowej spoczywał na organizacjach i towarzystwach polskiej mniejszości narodowej.

Jedną z takich organizacji była Macierz Szkolna — powstała w 1920 r. w Czechosłowacji — kontynuatorka działalności Macierzy Szkolnej dla Księstwa Cieszyńskiego. Jak już wcześniej zaznaczono, ze względu na podział Śląska Cieszyńskiego w 1920 r. zaistniała potrzeba utworzenia w części czeskiej

tymczasowego Zarządu Głównego Macierzy, którego prezesem został Ignacy Domagalski¹. Tymczasowy Zarząd Główny działał do 13 XI 1921 r., to jest do czasu zwołania Walnego Zgromadzenia Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji. Prezesem Zarządu Głównego (wyłonionego przez Walne Zgromadzenie) wybrano lekarza medycyny Wacława Olszaka² z Karwiny.

Nowo wybrany Zarząd rozpoczął swą działalność w bardzo trudnych warunkach. Musiał przede wszystkim łagodzić i likwidować konflikty społeczne narosłe w okresie plebiscytów. Podejmowane wówczas przez Macierz Szkolną próby w zakresie tworzenia właściwych warunków życia i współżycia społeczności polskiej uznawano za ataki narodowościowe. Nic więc dziwnego, iż w tej sytuacji działalność Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji zawarła się w trzech podstawowych grupach zadań.

W pierwszej grupie zadań podjęto starania o zaktywizowanie kół Macierzy już istniejących oraz zakładanie nowych³. W sprawozdaniach Zarządu Głównego czytamy m. in.:

Pokryły one (koła) gęstą siecią cały Śląk Cieszyński, docierając do jego najdalszych zakątków. Lud śląski podejmował pracę w kołach nawet tam, gdzie nie było polskich szkół ani polskiej inteligencji, ani na pozór żadnego punktu oparcia. Polscy górnicy, robotnicy i rolnicy samorzutnie skupiali się wokół koła i sami rozpoczynali walkę o swą szkołę oraz prawa kulturalne⁴.

Druga grupa zadań odnosiła się do działań w zakresie utrzymania istniejących polskich szkół i organizowania nowych tam, gdzie były one niezbędne.

W trzeciej grupie zadań nakreślono przedsięwzięcia dotyczące pozaszkolnej działalności oświatowo-kulturalnej.

Chcąc realizować przyjęte kierunki zadań, musieli działacze Macierzy zdobyć także potrzebne fundusze. Mimo różnych trudności dochody Zarządu Głównego Macierzy wynosiły w latach 1921-1938 ponad 87 mln Kr. Zebranie tak znacznej sumy pieniędzy świadczy o dużej operatywności członków towarzystwa, a także o stosunku do Macierzy naszych rodaków w Czechosłowacji,

¹ Ignacy Domagalski (1860-1928) urodził się w Płocku. Na Śląsk Cieszyński przybył w 1907 r. W latach 1908-1909 pełnił funkcję skarbnika ZG Macierzy Szkolnej dla Księstwa Cieszyńskiego. W roku 1922 został wybrany wiceprezesem ZG Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji. Pracował m. in. w Towarzystwie Oszczędności i Zaliczek. W 1923 r. przeprowadził się do Warszawy.

² Wacław Olszak (1868-1939), pochodził z Szonowa. Jak wynika z jego wspomnień, naukę pobierał w gimnazjum w Cieszynie, zaś medycynę studiował w Wiedniu. Po powrocie z Wiednia objął posadę lekarza górniczego w Karwinie. W latach 1928-1936 był również burmistrzem tego miasta. Działał w wielu związkach i towarzystwach polskich. W latach 1921-1930 był prezesem Zarządu Głównego Macierzy Szkolnej, a od 1931 do 1939 r. wiceprezesem.

³ W 1920 r. działało 12 kół Macierzy, a w 1938 r. — 93 koła. W ciągu 18 lat w tychże kołach odbyło się 1337 walnych zebrań i 10 967 posiedzeń zarządów kół.

⁴ „Jednodniówka z okazji 85-lecia Macierzy Szkolnej dla Księstwa Cieszyńskiego i 50-lecia Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji” Czeski Cieszyn 1971 s. 11.

którzy przy różnych okazjach przekazywali pieniądze na tę działalność. Fakt ten potwierdzają m.in. w swoich wspomnieniach byli działacze Macierzy:

Dziś z chlubą trzeba zaznaczyć, że nasze społeczeństwo z miłością i gorącym uczuciem odnosiło się do Macierzy. Górnik, hutnik i rolnik składali swój grosz z okazji ślubu, pogrzebu, imienin, urodzin, życzeń świątecznych, zebrań, odczytów, otwarcia nowej szkoły itp.⁵

Z przytoczonego fragmentu wspomnień wynika wyraźnie, że Macierz Szkolna utrzymywała się głównie z datków pieniężnych od osób prywatnych. Władze państwowe — jak się okazuje — przekazały tylko 20 000 Kr na gimnazjum w Orłowej, zamiast przysługującego jednego miliona Kr.

Dostępne materiały archiwalne pozwalają stwierdzić, że przyjęte przez Macierz zadania działalności podstawowej realizowane były przede wszystkim poprzez koła i sekcje Zarządu Głównego. Największą aktywność przejawiały sekcje: szkolna, organizacyjna, kulturalno-oświatowa, muzealna, teatralna, wydawnicza, nauczycielek przedszkoli i pomocy dla akademików.

Najbardziej odpowiedzialną i trudną pracą obarczono sekcję szkolną. Głównym celem tej sekcji było utrzymanie wszystkich działających szkół i ochronek polskich, budowa i zakładanie nowych, przekazywanie ich na utrzymanie państwa oraz spłacenie długów wekslowych i hipotecznych. Mimo usilnych starań sekcji szkolnej nie udało się Macierzy przekazać państwu lub okręgowi ani jednej szkoły.

Dorobek Macierzy w zakresie szkolnictwa ukazują poniższe zestawienia za lata szkolne 1920/21 i 1938/39.

Tab. 1. Rok szkolny 1920/21

Rodzaje szkół	Liczba szkół	Liczba uczniów
przedszkola	9	372
szkoły ludowe	6	1385
szkoły wydziałowe	3	505
gimnazjum w Orłowej	1	543
szkoły zawodowe	1	14
uzupełniające szkoły przemysłowe	—	—
kursy kroju i szycia	—	—
Razem	20	2819

Tab.2. Rok szkolny 1938/39

Rodzaje szkół	Liczba szkół	Liczba uczniów
przedszkola	63	2471
szkoły ludowe	12	418
szkoły wydziałowe	7	1305
gimnazjum w Orłowej	1	614
szkoły zawodowe	2	98
uzupełniające szkoły przemysłowe	7	418
kursy kroju i szycia	3	68
Razem	95	5392

⁵ Tamże s. 12.

Jak wynika z tabeli 1. w roku szkolnym 1920/21 Macierz prowadziła 11 szkół i 9 przedszkoli. Mało to, ale zarazem i dużo. Jeżeli mówimy dużo, to trzeba wziąć pod uwagę fakt, iż w 1920 r. władze państwowe zamknęły 17 polskich szkół z 84 klasami obejmującymi 4135 uczniów⁶.

Z upływem lat polska szkoła zdobywała sobie należne prawa i autorytet mimo silnej konkurencji bardzo dobrze zorganizowanych szkół czeskich, które dysponowały lepszymi lokalami szkolnymi oraz nowszymi i bogatszymi pomocami naukowymi.

Różne trudności i znaczne dysproporcje w wyposażeniu szkół polskich i czeskich nie zrażały rodziców do posyłania swoich dzieci do polskich szkół. Chęć pobierania nauki w polskich szkołach potęgował dodatkowo wysoki poziom nauczania.

Z zestawienia tabelarycznego za ostatni rok szkolny przed wybuchem II wojny światowej można wnioskować, że zwiększył się znacznie stan szkolnictwa Macierzy oraz wzrosła wyraźnie liczba uczniów. Zorganizowano nowe szkoły zawodowe, uzupełniające szkoły przemysłowe oraz kursy kroju i szycia. Położono, jak widać, większy nacisk na kształcenie zawodowe młodzieży. Wynikało to z zapotrzebowania rozwijającego się w Czechosłowacji przemysłu i usług dla ludności.

W trosce o młodzież dojeżdżającą do szkół z bardziej odległych miejscowości Macierz utrzymywała pięć burs:

1. Bursę dla chłopców gimnazjum realnego w Orłowej; w bursie mieszczącej się we własnym budynku przebywało przeciętnie 100 wychowanków.
2. Bursę w Śląskiej Ostrawie dla 40 słuchaczy i słuchaczek seminarium nauczycielskiego.
3. Bursę dla dziewcząt gimnazjum realnego w Orłowej; bursa ta mieściła się w dwóch zakupionych domach, odpowiednio przystosowanych.
4. Bursę dla uczennic Szkoły Gospodarstwa Domowego w Orłowej.
5. Bursę dla dziewcząt Szkoły Gospodyń Wiejskich w Końskiej.

Z dostępnych źródeł archiwalnych wynika, że atmosfera i organizacja życia w bursach przypominała wychowankom ich domy rodzinne. Młodzież mogła rozwijać swoje zainteresowania w kołach: literackich, teatralnych, sportowych, itd.

W roku szkolnym 1938/39 zwiększyła się także liczba przedszkoli — do 63, natomiast liczba uczęszczających do nich dzieci — do 2471. Na znaczną poprawę owej sytuacji miał wpływ zapewne fakt utworzenia Sekcji Nauczycielek Przedszkoli przy Zarządzie Głównym Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji. Do zadań sekcji należało przede wszystkim dbanie o dalsze kształcenie i dokształcanie nauczycielek przedszkoli, organizowanie corocznych konferencji metodycznych, połączonych z prowadzeniem lekcji oraz uruchamianie kursów zawodowych z rytmiki.

⁶ Sprawozdanie Zarządu Głównego Macierzy Szkolnej za lata 1920-1938.

Trzeba też wspomnieć i o tym, że Zarząd Główny Macierzy wydawał ulotki i afisze zawierające informacje dla rodziców o obowiązku zapisów dzieci do polskich szkół. Ponadto wydał w 1923 r. broszurę *O przepisach prawnych obowiązujących w Czechosłowacji*⁷.

Dużą wagę w działalności Macierzy przywiązywano również do opieki nad młodzieżą akademicką wywodzącą się głównie ze środowisk robotniczych. Młodzież studiująca na uniwersytetach miała bardzo trudne warunki bytowe i dlatego nękały ją często różne choroby. W tej sytuacji pomoc Macierzy polegała na udzielaniu stypendiów oraz organizowaniu obozów letnich dla tej młodzieży.

Dzieci i młodzież polską cechowała — wspominają ówcześni nauczyciele — „Wysoka moralność, karność wewnętrzna, pilność i pracowitość”⁸.

Równoległe z pracami w zakresie szkolnictwa rozwijała Macierz różne formy pozaszkolnej działalności kulturalno-oświatowej. Sekcja organizacyjna Zarządu Głównego urządzała corocznie wielkie krajowe festyny Macierzy. Były one urozmaicone m.in. występami chórów, skupiających czasem około jednego tysiąca śpiewaków⁹.

Corocznie, zwykle w październiku, we wszystkich kołach odbywały się „Dni Macierzy”. W czasie ich trwania wygłaszane były referaty okolicznościowe o zadaniach Macierzy.

Znaczny wpływ na ożywienie działalności oświatowo-kulturalnej miały dwudniowe kursy organizowane w dniach 20-22 kwietnia. Omawiano na nich różne formy pracy kulturalnej, oświatowej i społecznej.

Ważną rolę w pozaszkolnych formach działalności Macierzy odegrały też kółka samokształceniowe i akcje odczytowe¹⁰. Pierwsze kółko samokształceniowe o nazwie „Uszali” powstało wśród młodzieży karwińskiej. Inicjatorem i „duszą” kółka był Rudolf Kobiela. Tempo powstawania kółek samokształceniowych było tak szybkie, że w krótkim czasie ogarnęły one swoją siecią prawie cały teren Śląska Cieszyńskiego. Głównym celem kółek było rozwijanie samokształcenia wśród młodzieży, często bezrobotnej.

Samokształcenie realizowano poprzez kursy oraz przygotowywane i wygłaszane przez samych członków kółek referaty na tematy aktualne i interesujące młodzież. W ten sposób w kółkach samokształceniowych przygotowywano przyszłych działaczy Macierzy i innych towarzystw oraz organizacji polskich.

Akcje odczytowe były prowadzone dość regularnie, przeważnie w połączeniu z rocznicami i obchodami narodowymi. Odczyty prowadzili najczęściej profesjo-

⁷ Wydany w 1923 r. zbiór przepisów prawnych określał m. in. zasady przyjmowania dzieci i młodzieży do szkół polskich.

⁸ Akta Archiwum Zarządu Głównego Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego w Czeskim Cieszynie. Teczka nr 3, — *Wspomnienia nauczycieli*.

⁹ Na „Krajowe bałe Macierzy” oprócz członków polskiej mniejszości w Czechosłowacji przybywali liczni goście z Polski.

¹⁰ Kółka samokształceniowe Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji znalazły obecnie kontynuatorów w „Klubach Propozycji”.

rowie gimnazjum w Orłowej, lekarze, nauczyciele i — rzadziej — inżynierowie. Wśród najaktywniejszych prelegentów wymienić należy profesorów: J. Niemca (literatura i język polski), J. Badurę (historia i geografia) i Farnego (nauki przyrodnicze).

Do podstawowych pozaszkolnych form pracy kulturalno-oświatowej Macierzy zaliczyć trzeba również ruch śpiewaczy i teatralny. Chóry istniały przy większości kół Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji. Miały one charakter międzyorganizacyjny. Zespoły śpiewacze Macierzy stanowiły zasadniczy trzon Związku Polskich Chórów w Czechosłowacji¹¹. Na przykład w 1938 r. działało 69 chórów skupiających 2817 członków¹². Pierwszym prezesem Związku Polskich Chórów został Piotr Feliks, a później lekarz med. Bajorek. Funkcje dyrygentów pełnili: Jan Kiszka, Jan Jeleń, Jerzy Samiec i Emil Guziur.

Kolejnym przejawem życia kulturalnego Polaków w Czechosłowacji były teatry amatorskie. Działały one przy każdym prawie kole Macierzy. W 1938 r. amatorski ruch teatralny obejmował 89 zespołów, które w tym samym roku dały 115 przedstawień. Repertuar teatrów był urozmaicony: przygotowywano i grano sztuki Bałuckiego, Fredry, Korzeniowskiego, Rydla, Zapolskiej i utwory miejscowych autorów. Szczególne zasługi w rozwoju teatru amatorskiego Macierzy mieli: Karol Berger, aktor i reżyser, Franciszek Kulisiewicz, Teodor Dzik i Stanisław Motyka.

Zarząd Główny Macierzy prowadził też działalność wydawniczą. Wydawał początkowo miesięcznik, a później kwartalnik Macierzy Szkolnej, w których zamieszczano sprawozdania z działalności Macierzy, urywki powieści i nowel. Nakładem Macierzy wyszły m. in. książki: J. Niemca *Henryk Sienkiewicz* (1929 r.) i F. Kulisiewicza *Polacy w Czechosłowacji* (1929 r.). Z sekcją wydawniczą współpracowała księgarnia Macierzy, która własnym nakładem wydała sztuki teatralne K. Bergera i P. Fierli, pieśni ludowe zebrane przez J. Samca oraz różnego rodzaju zeszyty, dzienniki i inne druki szkolne.

Reasumując nasze rozważania, można śmiało stwierdzić, że Macierz Szkolna w Czechosłowacji prowadziła swoją działalność aż do wybuchu II wojny światowej w dość trudnych i specyficznych warunkach historycznych i politycznych. Władze państwowe tego kraju w zasadzie nie ograniczały działalności Macierzy, ale też i nie pomagały.

Działacze Macierzy Szkolnej nie zrażali się zbytnio trudnościami. Pracowali w zgodzie dla dobra Macierzy mimo różnicy poglądów politycznych i wyznaniowych. Wszystkich bowiem, jak czytamy we wspomnieniach działaczy Macierzy:

Ozywiał jeden cel — dobro ludu polskiego (...). Jedyne dzięki temu, że w Zarządzie Głównym

¹¹ Związek Polskich Chórów w Czechosłowacji powstał z inicjatywy Macierzy Szkolnej w 1927 r.

¹² Do Związku Polskich Chórów w Czechosłowacji oprócz zespołów Macierzy należały chóry kościelne katolickie i ewangelickie, chóry robotnicze „Sify” i inne.

Macierzy Szkolnej pracowali z równym zespołem inteligent z robotnikiem, proboszcz katolicki z ewangelickim pastorem i przedstawiciele wszystkich polskich stronnictw, mogła Macierz Szkolna stać się centralną instytucją i wspólną więzią całego naszego społeczeństwa¹³.

Dzięki zaangażowaniu nauczycieli, wszystkich działaczy, a także ofiarnej i skoordynowanej działalności zdołała Macierz osiągnąć wysoki poziom oświaty i szkolnictwa oraz położyć duże zasługi w rozwoju kulturalnym i narodowym polskiej mniejszości w Czechosłowacji. Z chwilą wybuchu II wojny światowej okupanci hitlerowscy zaczęli zamykać polskie przedszkola i szkoły oraz niszczyć polską kulturę. Znaczną część działaczy Macierzy osadzono w obozach koncentracyjnych, w których wielu z nich zginęło.

Po zakończeniu II wojny światowej przystąpiono do reaktywowania działalności Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji. Wyłonił się nowy tymczasowy zarząd Macierzy z prezesem J. Ofiokiem na czele. Tymczasowy zarząd Macierzy rozpoczął u władz państwowych starania o reaktywowanie towarzystwa, zabezpieczenie jego dotychczasowego majątku oraz wystąpił z prośbą o odszkodowanie wojenne w sumie 6,6 mln Kr.

Z uzyskanych materiałów źródłowych wynika, iż tymczasowy rząd Macierzy poczynił niewiele w zakresie wznowienia działalności, bowiem zgodnie z rozporządzeniem ZNV, ekspozytura w Ostrawie, 28 I 1946 r. powołano Zarząd Narodowy nad majątkiem Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji. Nie było w nim ani jednego Polaka. Władze Zarządu Narodowego część budynków szkolnych Macierzy przekazały szkołom czeskim, a przedszkola i internaty przeznaczyły na mieszkania prywatne.

Pod koniec kwietnia 1948 r. ustanowiono nowy Zarząd Narodowy, do którego weszło pięciu Polaków. Zarząd ten przejął 40 budynków i 11 parceli stanowiących własność Macierzy. Ponadto Zarząd poczynił starania o przygotowanie wszystkich formalności prawnych w celu przekazania majątku Macierzy Szkolnej państwu lub miejscowym Radom Narodowym. Owe starania zostały urzeczywistnione ostatecznie rozporządzeniem ORN w Ostrawie z dnia 7 X 1952 r. Na podstawie tego rozporządzenia rozwiązano Zarząd Narodowy Macierzy, zaś działalność Macierzy Szkolnej przejął Polski Związek Kulturalno-Oświatowy (PTKO) w Czechosłowacji, który powstał w 1947 r.

POLSKI ZWIĄZEK KULTURALNO-OŚWIATOWY (PZKO)

Jak już wcześniej zaznaczono, PZKO powstał w 1947 r., a od 1951 r. datuje się jego członkostwo we Froncie Narodowym. Od chwili założenia kształtuje swoją działalność zgodnie z uchwałami i wytycznymi KPCz i Frontu Narodowe-

¹³ Akta Archiwum Zarządu Głównego PZKO. Teczka nr 2 — *Wspomnienia działaczy Macierzy*.

go. Polski Związek Kulturalno-Oświatowy jest obecnie jedyną jednolitą i dobrowolną organizacją społeczno-kulturalną czechosłowackich obywateli narodowości polskiej. Siedziba Zarządu Głównego mieści się w Czeskim Cieszynie. Podstawowymi komórkami związku są koła miejscowe¹⁴.

Związek rozwija także różnorodną działalność wychowawczą i oświatową oraz upowszechnia osiągnięcia naukowe i techniczne. W pracy na co dzień toruje też drogę systematycznemu zbliżaniu narodów czeskiego i słowackiego z mniejszościami narodowymi¹⁵.

Z przeprowadzonych przeze mnie badań wynika, iż PZKO jest w wielu gminach głównym inicjatorem i organizatorem życia kulturalnego. Ma też duże zasługi w integrowaniu społeczeństw tych gmin i wiosek, zachowując jednocześnie ich swoiste cechy narodowościowe. Członkowie PZKO są posłami rad narodowych różnych szczebli. W kilku gminach pełnią funkcję przewodniczących, sekretarzy i inne. Wielu spośród nich otrzymało wysokie odznaczenia resortowe i państwowe.

Ważne miejsce w działaniach Związku zajmowały i nadal zajmują czyny społeczne. Na przykład w latach 1970-1974 liczba godzin przepracowanych społecznie wynosiła ogółem 738 498, ich wartość zaś wyrażała się sumą 8 588 098 Kcs. W ramach tych prac związek podjął się własnymi siłami budowy i modernizacji świetlic, domów i klubów PZKO. W akcji tej uczestniczyło około 50 kół miejscowych; spośród nich 7 zbudowało całkowicie nowe obiekty, 11 zakupiło starsze obiekty i przeprowadziło adaptację i modernizację, 2 koła dokonały adaptacji i modernizacji własnych obiektów wypożyczonych na dłuższy czas¹⁶.

PZKO może się poszczycić dużym dorobkiem w rozwijaniu działalności kulturalnej, związanej m.in. z aktywnym wykorzystaniem wolnego czasu osób pracujących. W pracy z młodzieżą Związek popiera wysiłki i zamierzenia Socjalistycznego Związku Młodzieży (SZM), zwłaszcza w zakresie wychowania politycznego, współpracuje też z organizacją pionierską SZM. Udziela tym organizacjom wszechstronnej pomocy, udostępniając świetlice, organizując wspólne imprezy i akcje, przygotowując repertuar dla zespołów artystycznych. Obecnie działają 64 zespoły śpiewacze (chóry męskie, żeńskie i mieszane), 10 zespołów instrumentalnych, 36 teatralnych i 22 taneczne zespoły amatorskie¹⁷. Zespoły te już tradycyjnie występują na różnych imprezach organizowanych przez Front Narodowy i PZKO.

¹⁴ Tamże s. 2. Według stanu na dzień 31 XII 1947 r. istniały 94 koła, z tego w powiecie karwińskim — 54, a Frydek-Mistek — 40.

¹⁵ Statut Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego, zatwierdzony przez Wydział do Spraw Wewnętrznych Północnomorawskiej Okręgowej Rady Narodowej w Ostrawie w dniu 10 IX 1975 r. L.p. vnitr. (1-824) (75, s. 2).

¹⁶ S. Kondziolka — Referat wygłoszony na wojewódzkiej konferencji ideologicznej w Ostrawie w 1973 r. (maszynopis, s. 2).

¹⁷ Dane pochodzą ze sprawozdań ZG PZKO za lata 1970-1982.

PZKO popiera i rozwija działalność twórczą swoich członków, opierając się na pięknych tradycjach historycznych, ideowych i artystycznych. Działalność ta koncentruje się wokół sekcji literacko-artystycznej Zarządu Głównego, zrzeszającej twórców z dziedziny literatury, muzyki, plastyki i fotografii artystycznej. Członkowie tej sekcji uczestniczą w organizowaniu wystaw malarskich i fotograficznych, publikują swoje prace w wydawnictwach PZKO, czechosłowackich i polskich.

Od 1965 r. działa przy ZG PZKO sekcja folklorystyczna, która postawiła sobie za cel prowadzenie systematycznej działalności w zakresie badania i popularyzowania cieszyńskiej kultury ludowej. Zamierzenia swoje realizuje ona m. in. poprzez nagrywanie i zapisywanie pieśni i prozy ludowej, rejestrowanie i opracowywanie wszystkiego, co jest przejawem kultury duchowej ludu cieszyńskiego oraz poprzez upowszechnianie tradycji ludowej tamtejszego regionu przekazanej współczesnemu pokoleniu¹⁸.

Już od przeszło 30 lat istnieje przy Zarządzie Głównym PZKO stały teatr lalek „Bajka”, wyjeżdżający prawie codziennie do szkół polskich, czeskich i słowackich.

Od 33 lat wydawany jest miesięcznik społeczno-kulturalny ZG PZKO „Zwrot”, odgrywający doniosłą rolę nie tylko w kształtowaniu myśli ideowej i kulturalnej, ale i w rozważaniu zagadnień ogólnospołecznych oraz w zbliżaniu kultur czeskiej, słowackiej i polskiej.

Z analizy dostępnych materiałów źródłowych, sprawozdań, uchwał i referatów wynika, iż Związek prowadzi bardzo ożywioną działalność ideowo-wychowawczą i polityczną wśród swoich członków i w miejscu działania kół. Odzwierciedleniem pracy w tej dziedzinie są chociażby niektóre tylko ważniejsze dane z roku 1974: tak więc zorganizowano 592 własne akcje, w których wzięło udział 23 979 osób. Wśród tych akcji szczególnie popularne były prelekcje, odczyty i referaty. Tematy prelekcji dostosowano do aktualnych wydarzeń i rocznic, m. in. takich, jak 50 rocznica KPCz, 25- lecie PZKO, 30-lecie PRL, 30-lecie CSRS itp.

Poważne osiągnięcia odnotowano także na polu kulturalno-oświatowym. Przeprowadzono bowiem około 1000 imprez z udziałem ponad 22 tys. osób. Zespoły Związku (chóralne, teatralne, recytatorskie, instrumentalne itd.) odbyły około 3 tys. prób i dały ponad 400 występów. Oprócz tego zorganizowano 74 wystawy, 95 zabaw i 43 festyny.

PZKO organizuje również systematycznie różne imprezy i akcje, mające na celu szerzenie przyjaźni między sąsiednimi państwami, narodami i mniejszościami narodowymi, żyjącymi w CSRS. Spośród stałych imprez cieszących się dużą popularnością i uznaniem szerokich rzesz członkowskich i społeczeństwa

¹⁸ Szersze omówienie działalności sekcji w: „Jednodniówka z okazji dziesięciolecia Sekcji Folklorystycznej przy ZG PZKO”. Czeski Cieszyn 1975.

wymienić należy: ogólnozwiązkowe festiwale, „Święto Góralskie”, „Dni Folkloru”, konkursy pod hasłem: „Poznajmy kulturę narodów i państw socjalistycznych”¹⁹ itd.

Dokonując ogólnej oceny działalności PZKO, trzeba stwierdzić, że zasługuje on w pełni na najwyższe uznanie. Potwierdza to fakt przyznania Związkowi przez najwyższe organy partyjne i państwowe „Orderu Pracy” w czerwcu 1972 r.

Ze względu na ramy objętościowe niniejszego referatu nie można było przedstawić szerzej działalności Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego oraz wszystkich form jego pracy. Z przedstawionego materiału można jednak wyciągnąć wniosek, że PZKO spełnia bardzo ważną rolę w zakresie integracji życia społecznego i kulturalno-oświatowego, że jest ważnym ogniwem w procesie kształtowania właściwych więzi duchowych, postaw ideowo-moralnych i poglądów politycznych zarówno wśród swoich członków, jak i w całej mniejszości polskiej.

TOWARZYSTWO NAUCZYCIELI POLSKICH W CZECHOSŁOWACJI (TNP)

Szczególnie trudne okresy mobilizowały członków polskiej mniejszości do działalności oświatowej i kulturalnej, przede wszystkim zaś nauczycieli do aktywnej pracy w szkole i poza szkołą. Na nauczycielach, wówczas prawie jedynej inteligencji polskiej, spoczywała wielka odpowiedzialność za rozwijanie oświaty i kultury polskiej, a także budzenie świadomości narodowej i więzi etnicznej.

Rozumiejąc swoje posłannictwo, tworzyli własne organizacje nauczycielskie. W 1896 r. powstało Towarzystwo Pedagogiczne, które istniało do 1922 r., tj. do czasu połączenia się ze związkiem Nauczycielstwa Polskiego Szkół Powszechnych.

Po podziale Śląska Cieszyńskiego w 1920 r. część szkół polskich wraz z nauczycielami znalazła się w granicach państwa czechosłowackiego. Zaistniała więc potrzeba powołania Towarzystwa Nauczycieli Polskich w Czechosłowacji. W marcu 1921 r. grupa około 10 nauczycieli opracowała statut TNP i zwołała 23 III 1921 r. walne zebranie, na którym zatwierdzono statut i wybrano Zarząd Główny. W skład Zarządu weszli: Jan Chromik, dyrektor szkoły wydziałowej w Dąbrowie; Piotr Feliks, dyrektor polskiego gimnazjum realnego w Orłowej; Jerzy Walek, nauczyciel w Dolnej Łomnej; Rudolf Budnik, nauczyciel w Łazach; Teofil Wojtyła, kierownik szkoły w Gruszowie; Karol Biel, dyrektor szkoły wydziałowej w Lutynie, Jan Kiszka, nauczyciel w Łazach; Jan Rymorz, kierownik szkoły w Suchej Średniej i Jan Ofiok, kierownik szkoły w Kojkowicach.

Strukturę Towarzystwa Nauczycieli Polskich w Czechosłowacji tworzyło

¹⁹ XII Zjazd PZKO. *Materiał sprawozdawczy z działalności Związku za lata 1970-1974*. Karwina 1975 s. 17-18.

pięć obwodów. W każdym obwodzie założono kółko TNP²⁰. Według statutu (§ 2) celem Towarzystwa było:

- a) szerzenie zdrowych zasad pedagogicznych w społeczeństwie,
- b) wpływanie na rozwój i powagę szkół ludowych,
- c) popieranie wszelkich spraw wychowania publicznego i domowego,
- d) ułatwianie ciągłego kształcenia się nauczycieli,
- e) pielęgnowanie koleżeństwa i życia towarzyskiego pomiędzy stowarzyszeniami,

f) udzielanie stowarzyszeniom wzajemnej pomocy moralnej i materialnej.

Członkowie TNP, mając na względzie cele statutowe, skupili się przede wszystkim na działalności pedagogicznej, organizacyjno-zawodowej i oświatowej.

W pracy pedagogicznej położono główny nacisk na pogłębienie wiedzy fachowej nauczycieli poprzez wykłady, referaty pedagogiczne, różne kursy, wycieczki oraz pokazowe lekcje praktyczne. Na przykład w 1938 r. w Czeskim Cieszynie wykłady pedagogiczne dla nauczycieli prowadzili: dr M. Grzegorzewska, (*Znaczenie osobowości nauczyciela w wychowaniu*), dr B. Nawroczyński (*Polska myśl pedagogiczna*), dr B. Suchodolski (*Idea w kulturze i wychowaniu*).

Z powodu braku podręczników szkolnych Towarzystwo Nauczycieli Polskich powołało specjalną komisję d/s podręczników. Komisja ta opracowała i wydała czytanki dla szkół ludowych w pięciu częściach, dla szkół wydziałowych czytanki w trzech częściach oraz gramatykę języka polskiego. Ponadto wydano książki rachunkowe dla szkół ludowych i wydziałowych, podręcznik do nauki o wychowaniu obywatelskim dla szkół wydziałowych i do nauki przyrody. Komisja podręcznikowa TNP poprawiła, ujedynoliciła i wydała też programy nauczania dla wszystkich szkół polskich w Czechosłowacji.

W celu uzupełnienia wiadomości zawartych w podręcznikach i czytankach szkolnych zaczęło TNP wydawać od 1922 r. czasopismo dziecięce „Jutrzenka”²¹, a następnie „Nasze Pisemko”.

Ważną rolę w życiu i działalności kulturalno-oświatowej polskiego nauczycielstwa i całej mniejszości odegrał założony w 1925 r. chór TNP²².

Wielką zdobyczą Towarzystwa Nauczycieli Polskich w Czechosłowacji było doprowadzenie do nominacji Pawła Rakusa i Władysława Wójcika na inspektorów odpowiadających za szkolnictwo polskie. Na plus TNP należy również

²⁰ Były to kółka: jabłonowskie, czeskokoczyńskie, błędowickie i bogumińsko-ostrawskie. Pod koniec 1938 r. Towarzystwo Nauczycieli Polskich liczyło 522 członków.

²¹ Pierwszy numer „Jutrzenki” ukazał się w kwietniu 1922 r. Związek Nauczycieli Śląska Wschodniego wydawał gazetkę „Nasza Młodzież”. TNP, nie chcąc dłużej utrzymywać podziału dzieci polskich na dwie grupy, postanowiło w listopadzie tegoż roku połączyć obie gazetki w jedną pt. „Nasze Pisemko”.

²² Chór Towarzystwa Nauczycieli Polskich działa do dziś pod nazwą „Chór Nauczycieli Polskich w Czechosłowacji”.

zapisać to, że zdołało skupić polską ludność w walce o słuszne i należne jej prawa i potrafiło być szermierzem polskiej oświaty, kultury i języka²³.

W tym dziele uczestniczyły także inne organizacje polskie działające w Czechosłowacji w tym samym okresie co TNP. Wśród nich wymienić należy: Związek Czytelni Katolickich, Towarzystwo Ewangelickiej Oświaty Ludowej, Towarzystwo Rodzin Opiekuńczych, Polski Krajowy Komitet Oświatowy, Towarzystwo Nauczycieli Polskich Uzupełniających Szkół Przemysłowych, Ewangelickie Stowarzyszenie Niewiast w Cieszynie, a także organizacje wyłącznie młodzieżowe: Harcerstwo Polskie w Czechosłowacji, Stowarzyszenie Oświatowo-Gimnastyczne „Siła”, Związek Stowarzyszeń Młodzieży Katolickiej, Zrzeszenie Związków Ewangelickiej Młodzieży, Organizacja Młodzieży Akademickiej, Związek Absolwentów Szkoły Gospodarczej w Końskiej i inne.

Niniejszy artykuł stanowi jedynie przyczynek do dalszych badań i opracowań naukowych. Jest on wynikiem wstępnych dociekań podjętych przez autora. Wielość i różnorodność organizacji polskich działających w Czechosłowacji w latach 1920-1939 wymaga długich i wnikliwych studiów. Wiąże się to przede wszystkim ze zdobyciem materiałów źródłowych czeskich i polskich oraz z dotarciem do byłych członków i działaczy poszczególnych organizacji.

SOME POLISH CULTURAL AND EDUCATIONAL ORGANIZATIONS IN CZECHOSLOVAKIA (SINCE 1920)

Summary

The article constitutes a part of a larger work that is presently being prepared. Therefore, it discusses only three most important Polish organizations in Czechoslovakia: The Educational Society, the Polish Cultural and Educational Association, the Society of Polish Teachers. Their aim was to develop and spread the Polish education and culture as well as to maintain the national identity of the Polish minority in Czechoslovakia.

The Educational Society was in charge of schools, nursery schools and teachers. Moreover, apart from school itself, the Educational Society organized many other cultural and educational actions such as: festivals, educational courses, self-education, theatre and song groups. The Educational Society had been active till the second world war. Finally, it was replaced by the Polish Cultural and Educational Association in 1947, though many attempts had been made to reactivate the Educational Society till 1952.

The Polish Cultural and Educational Association is the only existing voluntary social and

²³ Po zakończeniu II wojny światowej Towarzystwo Nauczycieli Polskich w Czechosłowacji reaktywowało swoją działalność. Po dojściu do władzy KPCz w lutym 1948 r. członkowie TNP wstąpili do Związku Zawodowego ROH w Czechosłowacji.

cultural organization of the Polish ethnic group with the seat in Czeski Cieszyn. It belongs to the National Front of Czechoslovakia and participates in Polish-Czechoslovak cooperation. Apart from its purely cultural and educational character, the Association performs also important political functions.

The Society of Polish Teachers was founded in 1921. Its members mainly focused on didactic, professional and educational problems.

All the discussed organizations contributed a lot to maintaining the national identity and tradition of the Polish inhabitants who still feel themselves Poles.